

PER-OLOV I ALUNDA

Bygdeoriginalet som var känd i »sju kyrksocknar»

Av KARIN ALINDER

Färdades man i Alunda-trakten under förra århundradets senare hälft eller några år in på detta århundrade, kunde man kanske rätt som det var träffa på en liten gubbe, som kom vandrande vägen fram med en hasande, karakteristisk gång. Han var klädd låt oss säga i en långrock, grön av ålder och av ganska dålig passform. Till denna bar han kanske rutiga byxor, blommig kravatt eller lång yllehalsduk, plommonstop eller mössa, kanske till och med en gammal sjaskig hög hatt, det var inte så kinkigt. Han stötte med käppen i marken, för varje steg han tog, och mumlade gärna lite för sig själv i all gemytlighet, under det hans små illpariga ögon nyfiket kikade sig omkring, lystna på att upptäcka något nytt, som han kunde få berätta vidare, då han träffade någon, som ville höra på. I handen bar han förmodligen en gammal nattsäck eller en smörbytta. Detta var *Per-Olov*, känd och välkänd i sju kyrksocknar, vilket är bokstavligen sant, om det inte var ändå fler.

Mötte han någon, så blev det genast prat av. »Gudda på deg. Värnörst kommer du frå? Ja tycker ja har sitt deg förr», var hans stående inledningsfras till alla oavsett ålder och även om det inte fanns några som helst möjligheter till ett tidigare sammanträffande. Ibland sade han också frasen, fastän han väl visste, varifrån vederbörande kom.

Denne Per-Olov var född den 15 mars 1826. Hela sitt liv framlevde han som fattighjon och bodde ända fram till några år före sin död i Vettsta by i Alunda socken. Han var oäkta

Bild 1. Per-Olov i yngre dagar.

son till pigan Anna Jansdotter i Löddby, som sedermera gifte sig med en Per Persson, även dessa båda fattighjon. Hans rätte far hette troligen Snabb, ty Per-Olov heter i de första husförhörböckerna Per-Olov Persson Snabb. I en bok är namnet Persson suddigt skrivet, och då det skrives om nästa gång, förvanskas det till Bengtsson och till döddar fick sedan Per-Olov heta så. Han gillade inte själv sina efternamn utan ville heta Lundin. Detta fick han dock aldrig lagligen genomfört, men dåvarande komminister Östlund skämtade en gång med honom på ett husförhör och ropade upp honom så: »Per-Olov Bengtsson Snabb Lundin», varpå han genast svarade: »Neej, kere, inte går de an för en fatti att ha så många namn!»

För övrigt var hans start i världen inte så dålig; han hade fyra faddrar: frälsebonden Jan Jansson, Löddby, soldat-hustrun Greta Lyd på ägorna till Löddby, drängen Erik Olson i samma by och pigan Karin Jansdotter likaså. Att Per-Olov blev så känd vida omkring berodde på hans självtagna anställning som ortens budbärare. Då en klocka skulle till urmakarn i Klev, bar han den ordentligt dit och hem igen. På samma sätt gick det till, då silver- och guldsaker skulle till guldsmeden i Kilby på reparation. Han bar stickgarn till fru Holmerts i Vattensta och de färdiga strumporna tillbaka, han bar garner och tyger till och från färgaren i Skoby, ja även till kopparslagarn i Foghammar kom han med pannor och kastruller, som skulle förtennas eller repareras. Han kunde inte räkna, men det gick lika bra ändå. Han blandade nämligen aldrig ihop lika ärenden utan hade en portmonnä för vart och ett. Man var inte alls rädd för att skicka även stora penningssummor med Per-Olov. Så kom han till exempel ofta med arrendepengar till brukskontoren i Österby och Gimo, ja, till och med köpesumman för en hel gård kunde han få förtroendet att överbringa.

Då ett dödsfall inträffade i någon gård, genast kom Per-Olov dithasande, och sedan var det han, som uträttade alla ärenden, bjöd till kalaset och gjorde sig nyttig på många sätt.

Vid bröllopp blev han en alldeles särskilt viktig person. Den vackraste brudkronan i trakten fanns i Ekeby socken. Alunda socken hade ingen alls, och jag vet inte hur det var i de andra socknarna, men brudarna ville i alla händelser ofta bära den vackra brudkronan från Ekeby. Då var det Per-Olov, som fick hedersuppdraget att hämta den och bära den tillbaka igen. På sådana expeditioner klädde han sig alldeles särskilt sjaskigt, och kronan förvarade han i en smörbytta för att ingen skulle ana vilken klenod han bar på. Han visade den dock gärna för pålitliga personer. Då dansade den lille gubben omkring med den gnistrande kronan högt upplyft i ena handen, under det han sjöng på en högst egenhändig melodi: »Aldri får du gullekronan min, aldri får du gullekronan min!»

Det har väl förmodligen varit en grotesk syn. Han tyckte mycket om dessa uppdrag och sade själv så här: »Jaa, kere söta, va ja har kånka på den här bytta me gullkrona i. Den ene får ha na på huvet å den andra inte, men karestaligen, va de ä högtidlit me gullkrona ändå, når de ä nån som har na. För då får man sitta milla skål å vägg å äta kaku, kräm å bruna böner å budingar, så mycke jen kan få ner. Jaa, jässbu bire allri för nog åv.»

Per-Olov var också en vandrande platsbyrå. Han städslade både drängar och pigor. Då var väl ej tjänarfrågan så brännande som nu, men kommunikationerna befunno sig i ett helt annat skick, och postgången var det också krent beställt med. Dessutom var Per-Olov verkligen pålitlig och visade sig kunna sköta sådana saker bra.

Han anförtroddes till och med det delikata uppdraget att gå i »bönmål». Som väl alla vet betyder detta, att framföra en gosses frieri till en flicka eller kanske rättare till flickans föräldrar. Många äktenskap lär han på detta sätt ha hjälpt till att ordna ihop, och som bönemannens arvode utgjordes av ett par strumpor, lär väl Per-Olov åtminstone tidtals varit väl försedd med sådana.

Allt detta kunde han sköta till allas belåtenhet trots att det står i husförhörböckerna, att han var »otillräknelig» till förståndet och »svag» i katekesen. Det måste väl betyda, att han förvaltade sitt lilla pund väl. Inte grävde han då ner det i jorden!

Men det han *inte* kunde, det var att arbeta. Han skulle på försök en gång göra så kallade hjälphjonsdagsverken som räfsare i Österby, men han bara trasslade till alltsammans. Inspektorn sade honom barskt, att om han inte skötte sig bättre skulle han inte få vara med längre. Det var ett bra sätt att få slippa, tänkte nog Per-Olov, så han tog till att härma en annan, som räfsade på ett karakteristiskt sätt, och som vanligt härmade han så bra, att de andra inte kunde räfsa för skratt. Inspektorn måste ge sig och Per-Olov fick bära vatten i stället. En annan gång var han i Gimo och skulle

plöcka potatis. Det gick ungefär lika galet för honom då, och då kammarherre Reuterskiöld grälade på honom, sade han: »Ja *vill* plöcka, å ja *sa* plöcka, öm bärna kammarherrn säger, *hurri* ja sa plöcka!»

Till eftervärlden har dock Per-Olovs namn framför allt gått som historieberättare. På detta område var han något alldeles enastående i sitt slag. Han hade en utomordentlig förmåga att härma alla möjliga slags ljud och rörelser, och då han dessutom oftast diktade ihop sina historier själv kunde han lägga dem så, att de blevo särskilt verkningsfulla, då han berättade dem. Han hade också sin alldeles speciella dialekt, som säkerligen trotsar varje språkforskares försök att spåra upp härkomsten. Detta var kanske inte så underligt, eftersom han ju hela sitt liv vandrade ur socken och i socken och dialekterna i dessa trakter äro tämligen olika även i ganska närbelägna socknar. Båda dessa faktorer, hans härmningsförmåga och hans dialekt, göra, att det är hart när omöjligt att återge hans historier i tryck så, att en nutida läsare får någon som helst uppfattning om dem.

Hans samtid hade så mycket roligare åt honom i stället. Han roade både höga och låga, både barn och vuxna. Man kan säga, att han i Uppland spelade samma roll som Löpar-Nisse i Värmland. Då kammarherre Reuterskiöld skulle ha fest på Stora huset i Gimo, så nog skickade han efter Per-Olov, och då balen öppnades, tävlade man om att få dansa första dansen med honom, fast han inte kunde dansa alls. Lika eftersökt var han i Österby och på de andra bruken, och då smorde Per-Olov kråset! Vid alla sådana tillfällen trakterades ju med sprit i överflöd efter tidens sed, men Per-Olov var mycket måttlig därvidlag och höll för mun, då han fått ett par supar med den motiveringen, att det lätt kunde komma opp igen, och se, han ville gärna ha sitt kvar, för det är så sällan den fattige får nåt!

Barn tyckte han mycket om att leka med, särskilt gossar. Flickor var det aldrig så noga med. På sin käppkrycka hade han ett tupphuvud utskuret, och han brukade gala som en

Bild 2. Per-Olov på 1890-talet.

tupp, medan han samtidigt hoppade omkring med käppen i högsta hugg till sina åskådares stora förtjusning.

Per-Olov var otroligt snål. Han köpte sig just aldrig något själv, utan allt fick han, mat, kläder och snus. Husrum och vedbrand höll socknen honom med. Egentligen tiggde han inte heller, det föll sig bara så, att han skulle ha allting utan betalning. Då han kom in i en handelsbod, höll han fram en av de många snusdosor, han medförde på sina vandringar, och sade: »Kan ja få för ett par öre snus.» Han fick det också, och då vecklade han in sin dosa i den medförda snusnåduken och stoppade den i fickan utan att låtsas om någon

betalning. Han snusade alldeles förskräckligt och blev värre och värre med tiden, men det fanns också andra saker, han tyckte om. Så här sade han själv: »Ja kere, hur sulle hä gå, öm en inte hadde de här innerlitt rare snuse? Å så putell-dricka sen! Ja mener tocke där kriminal. Dä gött dä. Men puttilöle slår i nacken, dä.»

Av kammarherren på Gimo tiggde han verkligen pengar ibland, och då lät det så här: »Snälla kammarherrn, en liten slant te snus, ja, som har känt far hans å farfar hans, hur han red på den stora vita hästen!» För en sådan gammal vän till familjen föll naturligtvis kammarherrn till föga.

Per-Olovs snålhet gav honom flera uppslag, då det gällde att skaffa pengar. Då han var på kalas, kunde det hända, att han låtsades söka något på marken eller på golvet. Det dröjde förstås inte länge, förrän några av gästerna frågade, vad han sökte. »Ja tappa femti öre», sade han och utlät sig över, att det var mycket pengar för en fattig. De hjälpte honom att leta men kunde ingenting hitta. För att trösta honom fick han dock mottaga många femtioöringar, och det var just hans avsikt — han hade nämligen aldrig tappat någon slant!

Det hände många gånger att resande från andra håll, som hört talas om Per-Olov, ville komma in och se, hur han hade det i sin stuga. Då sade han, att se det gick då inte alls för sig, för det var mörkt inne, och han hade bara ett enda ljus, och det hade han köpt själv och betalt tre skilling banko för. Det är klart, att de resande gävo honom pengar till både ett och flera ljus, då de hörde det.

Historierna om alla han härmade äro legio. Han härmade prostinnan Bergman, som en gång, då Per-Olov tappat fem skilling och inte tordes tala om det, slog sig för sitt bröst och sade: »Så lite peppar för åtta skilling! Vill Per-Olov gå och hälsa herr Smedberg, att han är alldeles för dyr på sina kryddor!» Han härmade mor sin, då hon gav sin äkta hälft ett redigt kok stryk för att han drack ur julsirapen och avslutade bastonaden med orden: »Nu har du för kvälsvåle, gammel-Påveler!» (Av denna historia förstår man också till en del,

vad för sorts familjeliv, som kom på Per-Olovs lott.) Han härmade Alunda vackra kyrkklockor — »bånge, bång, lång» — och som den lokalpatriot han var, jämförde han dem med de i hans öron mycket sämre ljudande klockorna i Morkarla — »blang, bång, bo, bång». — Han härmade ett par gamla gummor, som nödåret 1844 bestämt sig för att gå och dränka sig i Mörtsjön för att få ett slut på sin eländiga tillvaro. »Di tog me seg en hink värnt vatten för att he skulle kännas lite bättre, når dom skulle huppa i, men de hadde dåli verkan, så jen sa te jen anre: Dränker inte du deg, Lovisa, så dränker inte jag meg heller. Nu går vi hjem till stugga igen å spinner stickgarn.» Han härmade med förkärlek hur det lät, då Landsvägs-faster eller Snatt-Junte fick spö på galgbacken i Haberga. »Ja tordes inte gå nera, ja», sa han, »men de lät så här för vart slag: schi, scho! Å den stackarn skrek: aj, aj, aj! Men unra på, atten skrek! Hä sulle göra omåttlit ont, de där, vettja!» — Jag för min del undrar varken på Per-Olov, som inte ville gå nära, eller på att de stackars krakarna skrek: där stod häradsdomaren med klockan i handen för att se till, att inte profossen slog för ofta. Det skulle nämligen svida ut ordentligt mellan slagen!

Ofta var Per-Olov med på tingen i Haberga, de flesta gånger som åhörare. Sedan gjorde han historier om det han hörde, som han återgav med de olika personernas olika röster omväxlande pipiga och barska.

En gång var dock Per-Olov instämd till tinget på rama allvaret. Det gällde ett barnuppfostringsmål, och han skulle vittna. Men det ville inte Per-Olov, och för att slippa ställde han sig riktigt tokig. I rättssalen gömde han sig vid kakelugnen, då hans tur kom. »Led fram honom!» sade härads hövdingen, och så blev han då tillsagd att lägga två fingrar på bibeln och svära eden. »Neej», sa Per-Olov, »ja svär inte. I får göra me meg va i vill, öm i så sulle leda meg te stupstötjen!» — »Ni ska svära!» sa härads hövdingen. »Hit me vatten! Ja tror ja dönar!» sa Per-Olov. Rätten måste till sist ge sig, och Per-Olov slapp gå eden. Men då var ju inte heller

hans vittnesmål vidare mycket värt, och det säges vara meningen med hela historien.

Att han inte ville gå eden, hängde ihop med hans något egendomliga religiositet, tydligen påverkad av traktens fri-religiösa väckelserörelser. Han liksom så många andra förresten förväxlade eden vid en rättegång med det hos oss svenskar så vanliga svärjandet i vardagslag. Och se, svära det gjorde han inte. Han sade inte ens Gävle utan i stället »stan svära» eller »stan med de fula namnet». I stället för Fanny blev det »F-ny» och fanjunkaren blev bara »junkarn». Han trivdes mycket bra hos frälsningsarmén i Haberga och talade gärna om »dom der rara haberga-pöjka», d. v. s. frälsningssoldaterna. På mötena lärde han sig åtskilliga av deras sånger och gav sedan dessa sina speciella namn, såsom »blad-sången» (Där ej solen går ner, intet blad vissnar mer) eller »skvallersången» (Om någon ont mig gör, jag talar om för Gud). En kallade han också »hojsången», kanske efter något »hojande» i melodien. Han höll också gärna till i prästgårdarna, förmodligen inte så mycket av religiösa skäl som fast mer för att där vankades god mat och lite annat smått och gott. Åtskilliga historier handla om präster och deras fruar.

»Ja va i prostgården nunnus», berättade han sålunda, »å där va dom rara som vanlit, å dom sa, att ja sulle få äta dänne, öm ja bärna lugna meg litte, å då sa prosten han, att ja sulle gå å lägga meg i en säng, som han visa meg. Å hä gjorde ja då, men kan nöggen människa tänka seg, att bässöm ä va, kom självaste prostinna å lag seg i samma säng, breve meg, å där låg vi, tess pigan kom å sa, att äta va färdit!» — »Nu pratar du allt bort i tok ändå!» — »Nee då, de ä dagsens sanning att prostinna va me, å vi feck nästan två röbetssångar färdiränsade, hä sa ja säg för deg!» Prostens säng var — rödbetssängen!

Följande historia lär ha varit orsak till att det sattes in en dörr bakom predikstolen i Ekeby kyrka. »Jo se», för att tala med Per-Olov, »he va så, att prästen hadde vurri i Blaåker å fått förning me seg hjem: två stångkörvar, som han stöppa

Bild 3. Per-Olov på äldre dagar utanför sin stuga i Vettsta.

i bakfecka på långrocken. De va en lörda, å då han kom hjem, glömde han bört körven, så på söndan hadde han den i fecka, då han stog för altare. Bässöm he va, kände han nåt som tog tag där bak. Dä va en hunn som hadde vädra körven. Hunn drog fram den ena å lag seg på körkgången å åt öppen. Vänta du, ja har jen kvar, tänkte prästen. Då han sen stog på predikstolen, så hörde han nån, som kom i trappan. Nu kommern igen! tänkte han å sparka bakut. Men hä va klöckarn, som kom me lysningsboken . . .»

Om Ekeby berättar han mera. En påskdag kom han vandrande vägen fram till kyrkan just i gudstjänsttid, och då det var alldeles fullt i kyrkan, klev han upp på en stege och tittade in genom ett litet fönster. Enligt hans egen utsago sade då prästen följande: »Jag haver inte dessa glasögon för ro skull, utan jag haver dem för att se om människorna äga någon

räddhåga i sina hjärtan. Jag beder församlingen att få lossa mina glasögon, ty de häfta mig i näsnos. Jag beder nu församlingens kyrkovaktare att gå ut och varna den där syndaren, som står på Herrans tempelfönster. Han förvillar icke blott mig, utan hela församlingen vänder sig till honom från mig, och det på denna påsk-hög-tids-dag!»

Samme präst, som var mycket snål, stod en gång och predikade, då han genom fönstret fick syn på några får, som hoppade över inhägnaden in på grannens mark. Prästen kom av sig och började i stället mumla om vad han såg. »Där huppar jen övver! Å där huppar jen te övver!» härmade Per-Olov prästen med lämpliga gester och tonfall.

Pastor Mårdberg i Morkarla tyckte han mycket om, troligen sammanfaller det väl med hans förkärlek för Frälsningsarmén, till vilken pastor Mårdberg med tiden övergick. Per-Olov träffade på honom en gång, då pastorn skaffat sig en av traktens första cyklar. »Ja kommer då pressis ihåg, som om de hadde vurri i går, hur obegripli rädd ja vurst, när pastor Mårdberg for förbi meg me en token där tramphurra. Si hä va så, att ja sulle gå te urmakarn me en klöcka frå Norrgäle, å rässöm ja jeck, så hörde ja någon bakom me, å ja stank tell å huppa långt åt annersida; ja, he vante långt igen, att jante hadde tappa klöcka. Men mesamma vare jen, söm ropa liksom öppifrå vädere: Gudda, Per-Olov! Å når ja titta öpp, så vare han där rara morskäreprästen, söm hadde klyvi opp på ett stort hjul å for iväg, så en rakt inte hann säja någe åten, mycke mindre prata men.» Klockar Berg i Alunda beundrade han tydiligen mycket. »Se, klöckar Berg de klöckare de! Dess like finns inte på Guss gröna jol. Ja, han sjunger, så he dallrar i luften, å man kan höra, hur psalmen darrar ända te Märma, öm vädere å så.»

Det är nog inte så roligt att framleva sitt liv som ett s. k. original. Människor skratta åt sådana, roa sig på deras bekostnad men tröttna på dem. Så länge modern levde, hade Per-Olov ändå *någon*, som han hörde ihop med, hurudan hon nu var. Men hon dog, styvfadern likaså och de andra »hjonen»

dogo eller flyttade, så att snart återstod för honom endast den tomma, kalla stugan att återvända till, då festerna i Gimo voro slut och då brudkronan var återlämnad till Ekeby efter bröllopen. På sista åren ha myndigheternas samveten vaknat så pass, att det nu anses vara alla ensamma gamlingars plikt att längta efter att få dö på ett fint ålderdomshem med avlopp och w. c. och hårda badborstar, som river i det gamla skinnnet. Förr var det inte så kinkigt, det sågs väl egentligen bara till, att de inte direkt svulto eller fröso ihjäl. Resten föll på vänliga grannars lott. Och visst voro grannarna vänliga mot Per-Olov, men nog tror jag, att livet föreföll honom grymt många gånger. Visserligen var han väl varken fysiskt eller psykiskt fullt normal och skall väl därför inte bedömas på samma sätt som folk i allmänhet, men ibland kände han nog innerst inne, att hans valhänta livsföring hade sina avigsidor. En gång tänkte ett par pojkar roa sig litet på hans bekostnad och smögo sig fram till hans fönster en kväll. De blevo då vittne till, hur Per-Olov långsamt klädde av sig och kröp ner i sin kalla bädd, hela tiden huttrande av köld och sakta jämrande sig som ett barn. Denna jämmer fortsatte till dess sängkläderna blivit nödortfigt uppvärmda så att han kunde somna. Undra på att pojkarna kommo av sig och smögo sin väg utan att sätta sin plan i verket.

Men med kännedom om de präktiga bondmororna i trakten är jag dock övertygad om, att han då och då träffade på någon, som tog honom avsides och frågade: »Nå, Per-Olov, hur har han det nu? Ska vi tvätta skjortan åt honom? Och fryser han inte i de där gamla trasiga byxorna?» Det var kanske inte så tacksamt att ge honom kläder förresten, dem hängde han bara upp runt väggarna i stugan. Men någon gång kunde han behöva lite mänsklig sympati och inte bara känna sig som en clown.

Personliga sorger och bekymmer hade han också. En gång brann hela fattigstugan ner. Så småningom byggdes det upp en ny, och då Per-Olov — som förut sagts — slutligen blev ensam boende där, gjordes det en gång inbrott hos honom.

Det gick nämligen vilda rykten om hans fantastiska rikedomar. Hur mycket tjuvarna verkligen fingo fatt på, visste ingen mer än de själva och Per-Olov, och han berättade det inte. Men länge gick han omkring och beskärmade sig över, hur elaka människor varit emot honom. Till slut anordnades verkligen en liten insamling åt gubben. Det berättas, att då skaffade sig Per-Olov sitt livs första och enda riktiga kostym.

Efter stölden vågade han aldrig förvara värdesaker hemma över en natt utan lämnade in dem till grannarna. Detta tillvägagångssätt hade också andra fördelar: ett kvällsmål vid inlämnandet och ett morgonmål vid avhämtandet.

På äldre dar blev han sjuk och kom in på Akademiska sjukhuset i Uppsala. Under hans sjukdom skaffade sig ett par av fattigvårdsstyrelsens medlemmar tillträde till hans stuga, och de hittade inte mindre än omkring 200 kronor i småpengar, gömda i golvfyllningen på vinden. Om dessa pengar inte upptäckts av tjuvarna eller om de skrapats ihop *efter* stölden, är inte så gott att säga. Barskrapad var Per-Olov i alla händelser inte.

Då Per-Olov återkom från sjukhuset, blev han inackorderad i Marma by, ty nu kunde han inte alls reda sig själv. Det gick utför mer och mer, och det var ingen överdrift då det sades om honom, att han »både såg, hörde och luktade illa». Sin vana att vandra omkring behöll han, fast han nu drog sina tillhörigheter på en liten vagn. Träffade han på någon, som ville stanna och prata, så satte han sig på vagnen, letade fram sin snusdosa ur klutarnas mångfald och tog sig en redig pris. Sitt goda humör behöll han, fast hans slagfärdighet var nog sin kos. Han talade med förkärlek om gamla tider och slutade gärna med denna harang: »Ja har vurri me öm mytje, ja! Jäll å brann å tjuvahann å gått ijömmen svårårn å äti bärskbrö å nässelvälling. Å nu ä jen gammal å ruttin å skinne å skyrst.»

Han dog så sent som 1912, alltså 86 år gammal. Till hans bår sände Alunda kommun en vacker krans, och den kransen unna vi honom alla.

Ännu mycket mer skulle nog kunna berättas om Per-Olov. Även skulle en del av de här historierna kunna återges på olika sätt. Han blandade nämligen ihop fantasi och verklighet i en enda härva. Är det därför någon, som inte känner igen en eller annan av dessa historier så kan jag bara försvara mig på samma sätt som Per-Olov gjorde, då han farit väl hårdhänt fram med sanningen: »Hä sa dom allihopa på körkväjjen i söndagars!»

Per-Olov i »Olänningarna».

När Södra Olands hembygds-gille vid sitt sommarting i Alunda 1936 uppförde sin folkpjäsa OLÄNNINGARNA — med innehåll baserat på händelser i Alunda vid mitten av 1800-talet — förekom som en av de mera markanta och gouterade typerna Per-Olov. Det var i samband med författandet av denna pjäs som uppteckningen av Per-Olov-minnena kom till stånd.